

Michał Golubiewski OP

Institut Tomistyczny

KWESTIA O SAKRAMENCIE JAKO ZNAKU
Z *SUMMY TEOLOGII* TOMASZA Z AKWINU
(*STH* III, Q. 60).

WPROWADZENIE I PRZEKŁAD

Jak wiadomo, polski czytelnik ma do dyspozycji *Sumę* londyńską — wydane w Anglii zbiorowe tłumaczenie całości *Summy teologii* św. Tomasza na język polski¹. Jeśli jednak weźmie się pod uwagę pewne niedoskonałości tego tłumaczenia (w wielu miejscach daje się odczuć m.in. potrzeba uwspółcześnienia języka), wydaje się, że w nieodległej przyszłości należałoby pomyśleć o nowym przekładzie. Niniejsze tłumaczenie powstało w związku z poświęconym sakramentologii św. Tomasza seminarium w Instytucie Tomistycznym. Jedna kwestia to bardzo niewielki wycinek monumentalnego Tomaszowego dzieła, a jednocześnie wydaje się, że jest to fragment wystarczający, jako pewna tematyczna całość, by móc się pokusić o jego publikację.

Będąc teologiem, a nie filologiem, zdaję sobie sprawę, że trzymając się w przekładzie możliwie blisko oryginału, niekiedy czyniłem to kosztem urody tekstu polskiego, choć starałem się nie zapominać o wymogach językowej poprawności i przejrzystości. Uważny czytelnik znajdzie w niektórych miejscach echa tłumaczenia o. Piusa Belcha OP z 27. tomu *Sumy* londyńskiej, do którego czasem nawiązywałem.

W tekście łacińskim, który przyjąłem za podstawę przekładu (S. THOMAE DE AQUINO *Summa theologiae*, Alba – Roma: Editiones Paulinae, 1962), częściowo zmieniłem interpunkcję za wydaniem internetowym dostępnym na stronach corpusthomisticum.org.

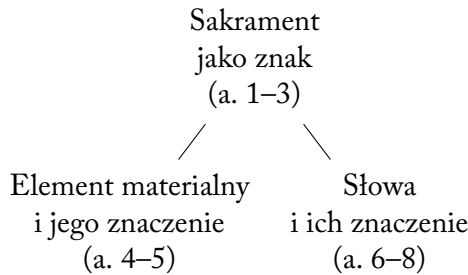
Przy tłumaczeniu stałych elementów tekstu, związanych z jego logicznym podziałem (*videtur quod, sed contra, respondeo* itd.) przyjąłem przeważnie rozwiązania zaproponowane w wydany niedawno tłumaczeniu Tomaszowych kwestii

---

¹ Św. TOMASZ Z AKWINU, *Suma teologiczna*, 34 t., Londyn: Veritas, 1975–1986.

dyskutowanych *O mocy Boga*². W tłumaczeniu cytatów z Pisma Świętego starałem się zachować wierność wersji przywoływanej przez św. Tomasza, a w miarę możliwości nawiązywałem przy tym do przekładu Biblii Tysiąclecia. Ograniczam się tutaj do przedstawienia tłumaczenia tekstu, bez jego komentowania, chociaż w przypadkach, które wydały mi się szczególnie znaczące, zamieściłem w przypisach obszerniejsze cytaty z dzieł, do których św. Tomasz się odwoływał (głównie autorstwa św. Augustyna).

Sześćdziesiąta kwestia trzeciej części *Summy teologii* św. Tomasza poświęcona jest definicji sakramentu jako znaku. Takie określenie sakramentów dla nas jest rzeczą niemal oczywistą, w czasach Tomasza jednak była to jedna z różnych dyskutowanych opinii teologicznych (odniesienia do propozycji odmiennych widoczne są zwłaszcza w zarzutach artykułu 1.). Pierwsze trzy artykuły prezentowanej tu kwestii Tomasz poświęca definicji sakramentu jako znaku. Artykuł 1. uzasadnia wybór tej właśnie kategorii, dwa kolejne doprecyzowują ją w odniesieniu do sakramentów. Pozostała część kwestii dzieli się na omówienie elementów materialnych znaku sakramentalnego (a. 4 i 5) oraz słów wchodzących w jego skład (a. 6–8). Tak więc struktura kwestii odzwierciedla przyjętą przez Tomasza dla sakramentu analogię jego elementów do materii i formy w bytach (zob. a. 6, ad 2 oraz a. 7, *in corp.*). Podobnie jak byty składają się z materii i formy, tak znaczenie sakramentu składa się ze znaczenia elementu materialnego i dookreślającej go „formy” słów.

Przedkładając czytelnikom niniejsze tłumaczenie, liczę na jego życzliwe przyjęcie i wyrażam nadzieję, że w przyszłości powstanie nowy całościowy przekład *Summy teologii*, co ułatwiłoby w Polsce kontakt z tym dziełem.

² Św. TOMASZ z AKWINU, *Kwestie dyskutowane o mocy Boga*, 5 t., Kęty – Warszawa: Wydawnictwo Marek Derewiecki – Instytut Tomistyczny, 2008–2011 (Ad Fontes, 5, 13, 16, 17, 20).

SAKRAMENT JAKO ZNAK

ŚW. TOMASZ Z AKWINU
Summa theologiae, Pars III, q. 60

QUAESTIO LX

QUID SIT SACRAMENTUM

Post considerationem eorum quae pertinent ad mysteria Verbi incarnati, considerandum est de Ecclesiae sacramentis, quae ab ipso Verbo incarnato efficaciam habent. Et prima consideratio erit de sacramentis in communi; secunda de unoquoque sacramentorum in speciali.

Circa primum quinque consideranda sunt: primo, quid sit sacramentum; secundo, de necessitate sacramentorum; tertio, de effectibus sacramentorum; quarto, de causa eorum; quinto, de numero.

Circa primum quaeruntur octo.

Primo, utrum sacramentum sit in genere signi. Secundo, utrum omne signum rei sacrae sit sacramentum. Tertio, utrum sacramentum sit signum unius rei tantum, vel plurium. Quarto, utrum sacramentum sit signum quod est res sensibilis. Quinto, utrum ad sacramentum requiratur determinata res sensibilis. Sexto, utrum ad sacramentum requiratur significatio quae est per verba. Septimo, utrum requirantur determinata verba. Octavo, utrum illis verbis possit aliquid addi vel subtrahi.

KWESTIA 60

CO TO JEST SAKRAMENT

Po rozważeniu zagadnień dotyczących tajemnic Słowa Wcielonego należy rozważyć sakramenty Kościoła, które od samego Słowa Wcielonego mają skuteczność. Najpierw omówione zostaną sakramenty w ogólności, a następnie każdy sakrament z osobna.

Co do pierwszego [tzn. sakramentów w ogólności], należy rozważyć pięć zagadnień: po pierwsze, co to jest sakrament; po drugie, konieczność sakramentów; po trzecie, skutki sakramentów; po czwarte, ich przyczynę; po piąte — liczbę.

Co do pierwszego [tzn. kwestii, czym jest sakrament], nasuwa się osiem pytań.

1. Czy sakrament należy do rodzaju znaku? — 2. Czy każdy znak rzeczy świętej jest sakramentem? — 3. Czy sakrament jest znakiem tylko jednej rzeczy, czy też wielu? — 4. Czy sakrament jest znakiem, będącym rzeczą postrzegalną zmysłami? — 5. Czy do sakramentu wymagana jest określona rzecz postrzegalna zmysłami? — 6. Czy do sakramentu wymagane jest podanie znaczenia za pomocą słów? — 7. Czy wymagane są określone słowa? — 8. Czy można coś do tych słów dodać lub coś z nich ująć?

ARTICULUS I
UTRUM SACRAMENTUM SIT
IN GENERE SIGNI

Ad primum sic proceditur.

VIDETUR quod sacramentum non sit in genere signi.

1. Videtur enim sacramentum dici a „sacrando”, sicut medicamentum a „medicando”. Sed hoc magis videtur pertinere ad rationem causae quam ad rationem signi. Ergo sacramentum magis est in genere causae quam in genere signi.

2. Praeterea, sacramentum videtur occultum aliquid significare, secundum illud *Tob.* 12, [7]: „Sacramentum regis abscondere bonum est”; et *Ephes.* 3, [9]: „Quae sit dispensatio sacramenti absconditi a saeculis in Deo”. Sed id quod est absconditum, videtur esse contra rationem signi: nam „signum est quod, praeter speciem quam sensibus ingerit, facit aliquid aliud in cognitionem venire”, ut patet per Augustinum, in II *De doctrina Christiana*. Ergo videtur quod sacramentum non sit in genere signi.

ARTYKUŁ I
CZY SAKRAMENT NALEŻY
DO RODZAJU ZNAKU

Przy pierwszym zagadnieniu postępujemy w taki sposób.

WYDAJE SIĘ, że sakrament nie należy do rodzaju znaku.

1. Zdaje się bowiem, że słowo „sakrament” pochodzi od „uświęcania” (*sacrare*), podobnie jak słowo „lekarstwo” od „leczenia”. To jednak wydaje się należeć raczej do istoty przyczyny niż do istoty znaku. A więc sakrament należy raczej do rodzaju przyczyny niż do rodzaju znaku.

2. Sakrament zdaje się oznaczać coś ukrytego i tajemniczego, zgodnie ze stwierdzeniem Księgi Tobiasza 12, [7]: „Ukrywać tajemnicę (*sacramentum*) króla jest rzeczą dobrą”; i Listu do Efezjan 3, [9]: „Czym jest udzielenie tajemnicy (*sacramentum*) ukrytej od wieków w Bogu”. To zaś, co jest ukryte, wydaje się sprzeczne z pojęciem znaku. Zdaniem bowiem Augustyna (w *O nauce chrześcijańskiej*), „Znak jest to coś, co poza formą, którą odciska w zmysłach, prowadzi do poznania czegoś innego”³. Wydaje się więc, że sakrament nie należy do rodzaju znaku.

³ Dosłownie u Augustyna: „Signum est enim res praeter speciem, quam ingerit sensibus, aliud aliquid ex se faciens in cogitationem venire, sicut uestigio uiso transisse animal, cuius uestigium est, cogitamus”. Tłum. polskie: „Znak, obok tego, że własną formę wyciska w zmysłach, jest czymś, co samo przez się przywodzi na myśl coś innego. Na przykład dostrzegając ślady wnioskujemy, że przeszło tędy zwierzę, do którego one należą” (św. AUGUSTYN, *De doctrina christiana. O nauce chrześcijańskiej*, ks. II, I, 1, tłum. J. Sulowski, Warszawa: Pax, 1989, Patres Ecclesiae, 1, s. 50–51). Oprócz tego Augustyn podaje inne przykłady: widząc dym, myślimy o ogniu, po gło-

3. Praeterea, iuramentum quandoque sacramentum nominatur, dicitur enim in *Decretis*, XXII causa, qu. 5: „Parvuli qui sine aetate rationabili sunt, non cogantur iurare, et qui semel periuratus fuerit, nec testis sit post hoc, nec ad sacramentum, idest ad iuramentum, accedat”. Sed iuramentum non pertinet ad rationem signi. Ergo videtur quod sacramentum non sit in genere signi.

SED CONTRA est quod Augustinus dicit in *X De civitate Dei*: „Sacrificium visibile invisibilis sacrificii sacramentum, idest sacrum signum, est”.

RESPONDEO. Dicendum quod omnia quae habent ordinem ad unum aliquid, licet diversimode, ab illo denominari possunt: sicut a sanitate quae est in animali, denominatur sanum non solum animal, quod est sanitatis subiectum, sed dicitur medicina sana in quantum est sanitatis effectiva, diaeta vero in quantum est conservativa eiusdem, et urina in quantum est significativa ipsius. Sic igitur „sacramentum” potest aliquid dici vel quia in se habet aliquam sanctitatem occultam, et secundum hoc sacramentum idem est quod „sacrum secretum”, vel quia habet aliquem ordinem ad hanc sanctitatem, vel causae vel signi vel secundum quamcumque aliam habitudi-

3. Sakramentem nazywa się czasami przysięgę. W *Dekretach* czytamy bowiem: „Dzieci, które nie mają wieku rozumnego, nie mogą być zmuszane do składania przysięgi. A kto raz krzywoprzysięgał, nie może potem być świadkiem ani nie powinno się go wzywać do sakramentu”⁴, czyli przysięgi. Lecz przysięga nie ma istotnych cech znaku. Wydaje się więc, że sakrament nie należy do rodzaju znaku.

SPRZECIWIA SIĘ TEMU to, co Augustyn mówi w *X księdze O państwie Bożym*: „Widzialna ofiara jest sakramentem, to jest świętym znakiem, ofiary niewidzialnej”⁵.

ODPOWIEDŹ. Wszystko, co — choć w rozmaity sposób — jest przyporządkowane do czegoś jednego, może być nazywane od tego jednego. Tak na przykład ze względu na zdrowie, które jest w zwierzęciu, zdrowym nazywa się nie tylko to zwierzę, które jest podmiotem zdrowia, lecz także lekarstwo jako sprawiające zdrowie, dietę jako zachowującą je oraz mocz, na ile jest jego oznaką. Stosownie do tego coś może być nazywane sakramentem albo dlatego, że ma w sobie jakąś ukrytą świętość (i w tym sensie sakrament jest tym samym co „święta tajemnica”), albo dlatego, że jest w jakiś sposób przyporządkowane tej świętości (jako [jej] przyczyna lub jako znak, lub

sie poznajemy nastrój zwierzęcia, trąby sygnalizują żołnierzom określony manewr do wykonania (tamże).

⁴ GRATIANUS, *Decretum*, P. II, causa 22, q. 5, can. 14, w: *Corpus iuris canonici*, red. A.L. Richter i A. Friedberg, Lipsiae, editio secunda, 1879–1881, t. 1, s. 886–887.

⁵ Św. AUGUSTYN, *O państwie Bożym*, ks. X, 5, tłum. W. Kornatowski, Warszawa: Pax, 1977, t. 1, s. 447; PL 41, 282.

nem. Specialiter autem nunc loquimur de sacramentis secundum quod important habitudinem signi. Et secundum hoc sacramentum ponitur in genere signi.

AD PRIMUM ergo dicendum quod, quia medicina se habet ut causa effectiva sanitatis, inde est quod omnia denominata a medicina dicuntur per ordinem ad unum primum agens, et per hoc medicamentum importat causalitatem quandam. Sed sanctitas, a qua denominatur sacramentum, non significatur per modum causae efficientis, sed magis per modum causae formalis vel finalis. Et ideo non oportet quod sacramentum semper importet causalitatem.

AD SECUNDUM dicendum quod ratio illa procedit secundum quod sacramentum idem est quod „sacrum secretum”. Dicitur autem non solum Dei secretum, sed etiam regis, esse sacrum et sacramentum. Quia secundum antiquos sancta vel sacrosancta dicebantur quaecumque violari non licebat, sicut etiam muri civitatis, et personae in dignitatibus constitutae. Et ideo illa secreta, sive divina sive humana, quae non licet violari quibuslibet publicando, dicuntur sacra vel sacramenta.

AD TERTIUM dicendum quod etiam iuramentum habet quandam habitudinem ad res sacras, in quantum scilicet est quaedam contestatio facta per aliquod sacrum. Et secundum hoc

pod jakimś innym względem). Teraz zaś mówimy o sakramentach szczególnie pod względem ich bycia znakami. I według tego sakrament zalicza się do rodzaju znaku.

NA ZARZUTY NALEŻY ODPOWIEDZIEĆ:

1. Ponieważ sztuka leczenia jest w stosunku do zdrowia przyczyną sprawczą, stąd wszystko, czego nazwa pochodzi od sztuki leczenia, orzeka się przez przyporządkowanie do tej samej pierwszej przyczyny działającej, i dlatego lekarstwo implikuje pewną przyczynowość. Natomiast świętości, od której pochodzi słowo „sakrament”, nie oznacza się na sposób przyczyny sprawczej, lecz raczej na sposób przyczyny formalnej albo celowej. I dlatego nie jest konieczne, by sakrament zawsze implikował przyczynowość.

2. Argument ten opiera się na rozumieniu sakramentu jako „świętej tajemnicy”. Świętą zaś i sakramentem nazywana jest nie tylko tajemnica Boża, lecz także królewska. U starożytnych bowiem za święte lub nietykalne uznawane było to wszystko, czego nie wolno było profanować, jak mury miasta i osoby piastujące [wysokie] godności. I dlatego te tajemnice, Boże czy ludzkie, których nie wolno profanować przez wyjawianie ich komukolwiek, nazywane są świętymi lub sakramentami.

3. Także przysięga ma jakiś związek z rzeczami świętymi, mianowicie jako pewne uroczyste oświadczenie złożone z powołaniem się na coś świętego; i w tym sensie nazywana bywa

dicitur esse sacramentum, non eadem ratione qua nunc loquimur de sacramentis; non tamen aequivoce sumpto nomine sacramenti, sed analogice, scilicet secundum diversam habitudinem ad aliquid unum, quod est res sacra.

ARTICULUS 2

UTRUM OMNE SIGNUM REI SACRAE SIT SACRAMENTUM

Ad secundum sic proceditur.

VIDETUR quod non omne signum rei sacrae sit sacramentum.

1. Omnes enim creaturae sensibiles sunt signa rerum sacrarum, secundum illud *Rom.* 1, [20]: „Invisibilia Dei per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur”. Nec tamen omnes res sensibiles possunt dici sacramenta. Non ergo omne signum rei sacrae est sacramentum.

2. Praeterea, omnia quae in veteri lege fiebant, Christum figurabant, qui est Sanctus Sanctorum, secundum illud *1 Cor.* 10, [11]: „Omnia in figura contingebant illis”; et *Coloss.* 2, [17]: „Quae sunt umbra futurorum, corpus autem Christi”. Nec tamen omnia gesta Patrum veteris Testamenti, vel etiam omnes caeremoniae legis, sunt sacramenta, sed quaedam specialiter, sicut in *Secunda Parte* habitum est. Ergo videtur quod non omne signum sacrae rei sit sacramentum.

sakramentem (nie w tym samym znaczeniu, w którym mówimy teraz o sakramentach). Nazwa „sakrament” nie jest [tu] jednak używana w sensie wieloznacznym, lecz analogicznie, to znaczy według odmiennej relacji do czegoś jednego, co jest rzeczą świętą.

ARTYKUŁ 2

CZY KAŻDY ZNAK RZECZY ŚWIĘTEJ JEST SAKRAMENTEM

Przy drugim zagadnieniu postępujemy w taki sposób.

WYDAJE SIĘ, że nie każdy znak rzeczy świętej jest sakramentem.

1. Wszystkie bowiem stworzenia postrzegalne zmysłami są znakami rzeczy świętych, zgodnie z Listem do Rzymian 1, [20]: „Niewidzialne [przymioty] Boga przez to, co zostało uczynione, ukazują się jako poznane”. A jednak nie o wszystkich rzeczach postrzegalnych zmysłami można mówić, że są sakramentami. Dlatego nie każdy znak rzeczy świętej jest sakramentem.

2. Wszystko, co działo się w Starym Prawie, było znakiem zapowiadającym (*figurabant*) Chrystusa, który jest Świętym nad Świętymi, wedle tego, co czytamy w 1 Liście do Koryntian 10, [11]: „Wszystko to przydało się im jako znak zapowiadający (*figura*) [rzeczy przyszłe]”, oraz w Liście do Kolosan 2, [17]: „Są one cieniem rzeczy przyszłych, a ciało [jest] Chrystusa”. Nie wszystkie jednak czyny ojców Starego Testamentu, a także nie wszystkie obrzędy Prawa są

3. Praeterea, etiam in novo Testamento multa geruntur in signum alicuius rei sacrae, quae tamen non dicuntur sacramenta, sicut aspersionis aquae benedictae, consecratio altaris, et consimilia. Non ergo omne signum rei sacrae est sacramentum.

SED CONTRA est quod definitio convertitur cum definito. Sed quidam definiunt sacramentum per hoc quod est „sacrae rei signum”, et hoc etiam videtur ex auctoritate Augustini supra inducta. Ergo videtur quod omne signum rei sacrae sit sacramentum.

RESPONDEO. Dicendum quod signantur hominibus, quorum est per nota ad ignota pervenire. Et ideo proprie dicitur sacramentum quod est signum alicuius rei sacrae ad homines pertinentis, ut scilicet proprie dicatur sacramentum, secundum quod nunc de sacramentis loquimur, quod est signum rei sacrae in quantum est sanctificans homines.

AD PRIMUM ergo dicendum quod creaturae sensibiles significant aliquid sacrum, scilicet sapientiam et bonita-

sakramentami, lecz [tylko] niektóre zależnie od ich rodzaju, o czym była mowa w drugiej części⁶. Dlatego wydaje się, że nie każdy znak rzeczy świętej jest sakramentem.

3. Również w Nowym Testamencie jest wiele czynności wykonywanych jako znak jakiejś rzeczy świętej, a mimo to nie nazywa się ich sakramentami — np. pokropienie wodą święconą, konsekracja ołtarza itp. Nie każdy więc znak rzeczy świętej jest sakramentem.

PRZECIWIW TEMU. Definicja jest zamienna z rzeczą definiowaną. Niektórzy zaś definiują sakrament, mówiąc, że jest znakiem rzeczy świętej; widać to także w przytoczonym wyżej powołaniu się na św. Augustyna⁷. Wydaje się więc, że każdy znak rzeczy świętej jest sakramentem.

ODPOWIEDŹ. Znaki dane są ludziom, których cechą jest dochodzenie do rzeczy nieznanych przez rzeczy znane. Dlatego sakramentem słusznie nazywa się to, co jest znakiem jakiejś rzeczy świętej odnoszącej się do ludzi. Tak właśnie sakramentem w sensie właściwym — zgodnie z tym, jak tutaj o nim mówimy — nazywa się to, co jest znakiem rzeczy świętej jako uświęcającej ludzi.

NA ZARZUTY NALEŻY ODPOWIEDZIEĆ:

1. Stworzenia postrzegalne zmysłami oznaczają coś świętego, a mianowicie mądrość i dobroć Bożą, jako święte

⁶Zob. *STb* I–II, q. 101, a. 4.

⁷Zob. poprzedni artykuł, *sed contra*.

tem divinam, inquantum sunt in seipsis sacra, non autem inquantum nos per ea sanctificamur. Et ideo non possunt dici sacramenta secundum quod nunc loquimur de sacramentis.

AD SECUNDUM dicendum quod quaedam ad vetus Testamentum pertinentia significabant sanctitatem Christi secundum quod in se sanctus est. Quaedam vero significabant sanctitatem eius inquantum per eam nos sanctificamur, sicut immolatio agni paschalis significabat immolationem Christi, qua sanctificati sumus. Et talia dicuntur proprie veteris legis sacramenta.

AD TERTIUM dicendum quod res denominantur a fine et complemento. Dispositio autem non est finis, sed perfectio. Et ideo ea quae significant dispositionem ad sanctitatem, non dicuntur sacramenta, de quibus procedit obiectio, sed solum ea quae significant perfectionem sanctitatis humanae.

ARTICULUS 3

UTRUM SACRAMENTUM SIT SIGNUM UNIUS REI TANTUM

Ad tertium sic proceditur.

VIDETUR quod sacramentum non sit signum nisi unius rei.

1. Id enim quo multa significantur, est signum ambiguum, et per consequens fallendi occasio, sicut patet de nominibus aequivocis. Sed omnis fallacia debet removeri a Christiana religione, secundum illud *Coloss.* II, [8]:

same w sobie, nie zaś jako coś, przez co my jesteśmy uświęceni. I dlatego nie mogą być nazwane sakramentami w sensie, w którym tutaj mówimy o sakramentach.

2. Niektóre rzeczy przynależące do Starego Testamentu oznaczały świętość Chrystusa, według tego, jak jest On święty sam w sobie. Inne zaś oznaczały Jego świętość, według tego, jak przez nią my jesteśmy uświęceni — tak na przykład ofiarowanie baranka paschalnego oznaczało ofiarę Chrystusa, przez którą zostaliśmy uświęceni. I takie rzeczy są we właściwym sensie nazywane sakramentami Starego Prawa.

3. Rzecz otrzymuje nazwę od celu i od dokonania (*complemento*). Celem zaś nie jest dyspozycja, ale doskonałość. Stąd też sakramentami nazywają się nie rzeczy, które oznaczają dyspozycję do świętości (a o takich jest mowa w zarzucie), lecz jedynie te, które oznaczają doskonałość świętości człowieka.

ARTYKUŁ 3

CZY SAKRAMENT JEST ZNAKIEM JEDNEJ TYLKO RZECZY

Przy trzecim zagadnieniu postępujemy w taki sposób.

WYDAJE SIĘ, że sakrament jest znakiem tylko jednej rzeczy.

1. To bowiem, czym oznacza się wiele rzeczy, jest znakiem niejednoznaczny i w związku z tym okazją do błędu, co jasno widać w wypadku nazw wieloznacznych. A przecież wszelkie wprowadzanie

„Videte ne quis vos seducat per philosophiam et inanem fallaciam”. Ergo videtur quod sacramentum non sit signum plurium rerum.

2. Praeterea, sicut dictum est, sacramentum significat rem sacram in quantum est humanae sanctificationis causa. Sed una sola est causa sanctificationis humanae, scilicet sanguis Christi, secundum illud *Heb.* 13, [12]: „Iesus, ut sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est”. Ergo videtur quod sacramentum non significet plura.

3. Praeterea, dictum est quod sacramentum proprie significat ipsum finem sanctificationis. Sed finis sanctificationis est vita aeterna, secundum illud *Rom.* 6, [22]: „Habetis fructum vestrum in sanctificatione, finem vero vitam aeternam”. Ergo videtur quod sacramenta non significant nisi unam rem, scilicet vitam aeternam.

SED CONTRA est quod in sacramento altaris est duplex res significata, scilicet corpus Christi verum et mysticum, ut Augustinus dicit in libro *Sententiarum Prosperi*.

RESPONDEO. Dicendum quod, sicut dictum est, sacramentum proprie

w błąd (*fallacia*) powinno zostać usunięte z chrześcijańskiej religii, zgodnie z tym, co czytamy w Liście do Kolosan 2, [8]: „Bacście, by ktoś was nie zwiódł przez filozofię i czcze oszustwo (*fallacia*)”. Wydaje się więc, że sakrament nie jest znakiem wielu rzeczy.

2. Jak powiedziano⁸, sakrament oznacza rzecz świętą, o ile jest przyczyną ludzkiego uświęcenia. A przecież istnieje tylko jedna przyczyna ludzkiego uświęcenia, mianowicie krew Chrystusa, zgodnie z tym, co czytamy w Liście do Hebrajczyków 13, [12]: „Jezus, by uświęcić lud przez swoją krew, cierpiał za bramą”. Dlatego wydaje się, że sakrament nie oznacza wielu rzeczy.

3. Powiedziano⁹, że sakrament oznacza w sensie właściwym sam cel uświęcenia. Otóż celem uświęcenia jest życie wieczne, zgodnie z tym, co czytamy w Liście do Rzymian 6, [22]: „Macie wasz owoc w uświęceniu, celem zaś [jest] życie wieczne”. Dlatego wydaje się, że sakramenty oznaczają tylko jedną rzecz, mianowicie życie wieczne.

PRZECIWIW TEMU. W sakramencie ołtarza rzecz oznaczana jest dwojaka, mianowicie Ciało Chrystusa prawdziwe i mistyczne, jak mówi Augustyn w księdze *Sentencji Prospera*¹⁰.

ODPOWIEDŹ. Jak powiedziano¹¹, sakramentem we właściwym sensie tego

⁸ Zob. a. 2, *in corp.*

⁹ Zob. a. 2, ad 3.

¹⁰ Faktycznie chodzi o dzieło LANFRANCA *De Corpore et Sanguine Domini adversus Berengarium Turonensem liber*, cap. 14 (PL 150, 424).

¹¹ Zob. a. 2.

dicitur quod ordinatur ad significandam nostram sanctificationem. In qua tria possunt considerari: videlicet ipsa causa sanctificationis nostrae, quae est passio Christi; et forma nostrae sanctificationis, quae consistit in gratia et virtutibus; et ultimus finis nostrae sanctificationis, qui est vita aeterna. Et haec omnia per sacramenta significantur. Unde sacramentum est et signum rememorativum eius quod praecessit, scilicet passionis Christi; et demonstrativum eius quod in nobis efficitur per Christi passionem, scilicet gratiae; et prognosticum, idest praenuntiativum, futurae gloriae.

AD PRIMUM ergo dicendum quod tunc est signum ambiguum, praebens occasionem fallendi, quando significat multa quorum unum non ordinatur ad aliud. Sed quando significat multa secundum quod ex eis quodam ordine efficitur unum, tunc non est signum ambiguum, sed certum, sicut hoc nomen homo significat animam et corpus prout ex eis constituitur humana natura. Et hoc modo sacramentum significat tria praedicta secundum quod quodam ordine sunt unum.

AD SECUNDUM dicendum quod sacramentum, in hoc quod significat rem sanctificantem, oportet quod significet effectum, qui intelligitur in ipsa causa sanctificante prout est causa sanctificans.

słowa nazywa się to, co ma oznaczać nasze uświęcenie. W uświęceniu można brać pod uwagę trzy rzeczy, a mianowicie: samą przyczynę naszego uświęcenia, którą jest męka Chrystusa, formę naszego uświęcenia, która polega na łasce i cnotach, oraz ostateczny cel naszego uświęcenia, którym jest życie wieczne. A wszystkie te rzeczy są oznaczane przez sakramenty. Dlatego sakrament jest i znakiem upamiętniającym to, co było wcześniej, mianowicie mękę Chrystusa, i znakiem ukazującym to, co dokonuje się w nas przez mękę Chrystusa, to znaczy łaskę, i znakiem zapowiadającym, to znaczy zwiastującym przyszłą chwałę.

NA ZARZUTY NALEŻY ODPOWIEDZIEĆ:

1. Znak jest wtedy niejednoznaczny i stwarza okazję do błędu, gdy oznacza wiele rzeczy, z których jedna do drugiej nie jest przyporządkowana. Lecz jeśli oznacza wiele rzeczy według tego, jak w pewnym porządku powstaje z nich jedno, wtedy nie jest znakiem niejednoznaczny, lecz pewnym — tak na przykład nazwa „człowiek” oznacza duszę i ciało jako składające się na ludzką naturę. I w ten sposób sakrament oznacza trzy wymienione rzeczy jako stanowiące w pewnym porządku jedno.

2. Sakrament, jako oznaczający rzecz uświęcającą, musi [też] oznaczać skutek, który poznaje się w tej przyczynie uświęcającej, o ile jest przyczyną uświęcającą.

AD TERTIUM dicendum quod sufficit ad rationem sacramenti quod significet perfectionem quae est forma, nec oportet quod solum significet perfectionem quae est finis.

ARTICULUS 4

UTRUM SACRAMENTUM SIT ALIQUA RES SENSIBILIS

Ad quartum sic proceditur.

VIDETUR quod sacramentum non semper sit aliqua res sensibilis.

1. Quia secundum Philosophum, in libro *Priorum*, omnis effectus suae causae signum est. Sed sicut sunt quidam effectus sensibiles, ita etiam sunt quidam effectus intelligibiles, sicut scientia est effectus demonstrationis. Ergo non omne signum est sensibile. Sufficit autem ad rationem sacramenti quod sit signum alicuius rei sacrae in quantum homo per eam sanctificatur, ut supra dictum est. Non ergo requiritur ad sacramentum quod sit aliqua res sensibilis.

2. Praeterea, sacramenta pertinent ad regnum Dei et cultum Dei. Sed res sensibiles non videntur pertinere ad cultum Dei, dicitur enim *Ioan.* 4, [24]:

3. Do istoty sakramentu wystarczy, by oznaczał doskonałość, którą jest forma, i nie jest konieczne, by oznaczał wyłącznie doskonałość, którą jest cel.

ARTYKUŁ 4

CZY SAKRAMENT ZAWSZE JEST JAKĄŚ RZECZĄ POSTRZEGALNĄ ZMYŚLAMI

Przy czwartym zagadnieniu postępujemy w taki sposób.

WYDAJE SIĘ, że sakrament nie zawsze jest jakąś rzeczą postrzegalną zmysłami.

1. Ponieważ według Filozofa, w *Analitikach pierwszych*¹², każdy skutek jest znakiem swej przyczyny. Lecz jak istnieją pewne skutki postrzegalne zmysłami (*sensibiles*), tak też istnieją pewne skutki poznawalne intelektualnie (*intelligibiles*) — wiedza na przykład jest skutkiem dowodu. Tak więc nie każdy znak jest postrzegalny zmysłami. Do pojęcia sakramentu wystarczy zaś, by był on znakiem jakiejś rzeczy świętej jako takiej, przez którą człowiek jest uświęcany, jak to powiedziano wyżej¹³. Nie jest więc wymagane, by sakrament był jakąś rzeczą postrzegalną zmysłami.

2. Sakramenty związane są z królestwem Bożym i kultem Bożym¹⁴. Otóż nie wydaje się, by rzeczy postrzegalne zmysłami odnosiły się do

¹² Zob. *Analitiki pierwsze*, ks. II, 27 (70a7), w: ARYSTOTELES, *Dzieła wszystkie*, t. 1, przekłady, wstępy i komentarze K. Leśniak, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990, s. 249.

¹³ Zob. a. 2.

¹⁴ Można to także przetłumaczyć jako „oddawanie czci Bogu”, zdecydowaliśmy się jednak na zastosowanie utartego zwrotu „kult Boży”, mającego wyraźne konotacje liturgiczne, ważne także dla św. Tomasza.

„Spiritus est Deus, et eos qui adorant eum, in spiritu et veritate adorare oportet”; et *Rom.* 14, [17]: „Non est regnum Dei esca et potus”. Ergo res sensibiles non requiruntur ad sacramenta.

3. Praeterea, Augustinus dicit in libro *De libero arbitrio*, quod „res sensibiles sunt minima bona, sine quibus homo recte vivere potest”. Sed sacramenta sunt de necessitate salutis humanae, ut infra patebit, et ita sine eis homo recte vivere non potest. Non ergo res sensibiles requiruntur ad sacramenta.

SED CONTRA est quod Augustinus dicit, *Super Ioannem*: „Accedit verbum ad elementum, et fit sacramentum”. Et loquitur ibi de elemento sensibili, quod est aqua. Ergo res sensibiles requiruntur ad sacramenta.

kultu Bożego. Powiedziane jest bowiem w Ewangelii według św. Jana 4, [24]: „Bóg jest duchem; potrzeba więc, by czciciele Jego oddawali Mu cześć w Duchu i prawdzie”, oraz w Liście do Rzymian 14, [17]: „Królestwo Boże to nie jedzenie i picie”. A więc rzeczy postrzegalne zmysłami nie są potrzebne do sakramentów.

3. Augustyn mówi w księdze *O wolnej woli*, że „rzeczy postrzegalne zmysłami są dobrami najmniejszymi, bez których człowiek może żyć należyście”¹⁵. Sakramenty natomiast — jak to zostanie ukazane poniżej¹⁶ — są konieczne do zbawienia ludzkiego, i bez nich człowiek nie może żyć jak należy. A więc rzeczy postrzegalne zmysłami nie są potrzebne do sakramentów.

PRZECIWIEM jest to, co Augustyn mówi w *Homiliach na Ewangelię Jana*: „Przystępuje słowo do żywiołu i staje się sakrament”¹⁷. A mówi tu o żywiole postrzegalnym zmysłami, jakim jest woda. Tak więc rzeczy postrzegalne zmysłami są wymagane do sakramentów.

¹⁵ *O wolnej woli*, ks. II, 19, tłum. A. Trombala, w: św. AUGUSTYN, *Dialogi filozoficzne*, Kraków: Znak, 1999, s. 575 (PL 32, 1268).

¹⁶ Zob. *STh* III, q. 61, a. 1.

¹⁷ Św. Tomasz jeszcze kilkakrotnie w tej kwestii (zob. a. 6 i 7) powraca do zacytowanej tu homilii św. Augustyna; przytaczamy z niej nieco obszerniejszy fragment: „»Wy już jesteście czyści dzięki słowu, które wypowiedziałem do was« (J 15, 3). Dlaczego nie powiedział: »jesteście czyści z powodu chrztu, którym zostaliście obmyci«, lecz »dzięki słowu, które wypowiedziałem do was«? Czyż nie dlatego, że w wodzie słowo oczyszcza? Usuń słowo, a czymże jest woda, jeśli nie [samą] wodą? Przystępuje słowo do żywiołu [wody] i staje się sakrament, sam także [będący] jak widzialne słowo (*Accedit verbum ad elementum et fit sacramentum, etiam ipsum tamquam visibile verbum*). Poza tym i to wyraźnie powiedział, gdy umył uczniom nogi: »Kto został obmyty, potrzebuje tylko nogi umyć, lecz cały jest czysty« (por. J 13, 10). Skąd tak wielka moc wody, że dotyka ciała i obmywa serce, jeśli słowo tego nie dokonało, nie dlatego, że jest wypowiedziane, lecz dlatego, że się w nie wierzy (*non quia dicitur, sed quia creditur*)? Bowiem i w samym słowie

RESPONDEO. Dicendum quod divina sapientia unicuique rei providet secundum suum modum, et propter hoc dicitur, *Sap.* 8, [1], quod „suaviter disponit omnia”. Unde et *Matth.* 25, [15] dicitur quod „dividit unicuique secundum propriam virtutem”. Est autem homini connaturale ut per sensibilia perveniat in cognitionem intelligibilem. Signum autem est per quod aliquis devenit in cognitionem alterius. Unde, cum res sacrae quae per sacramenta significantur, sint quaedam spiritualia et intelligibilia bona quibus homo sanctificatur, consequens est ut per aliquas res sensibiles significatio sacramenti impleatur, sicut etiam per similitudinem sensibilibus rerum in divina Scriptura res spirituales nobis describuntur. Et inde est quod ad sacramenta requiruntur res sensibiles, ut etiam Dionysius probat in I cap. *Caelestis hierarchiae*.

ODPOWIEDŹ. Boża mądrość troszczy się o każdą rzecz według jej miary¹⁸, toteż w Księdze Mądrości 8, [1] powiedziane jest, że „władza wszystkim z dobrocią”. Dlatego i w Ewangelii według św. Mateusza 25, [15] jest powiedziane, że „rozdzielił każdemu według [jego] własnej zdolności”. Dla człowieka zaś naturalne jest, że dochodzi do poznania rzeczy poznawalnych intelektualnie przez rzeczy postrzegalne zmysłami. Znakiem zaś jest to, przez co ktoś dochodzi do poznania czegoś innego. Skoro więc rzeczy święte oznaczane przez sakramenty są jakimiś uświęcającymi człowieka dobrami duchowymi i poznawalnymi intelektualnie, wynika stąd, że znaczenie sakramentu realizuje się przez jakieś rzeczy postrzegalne zmysłami. Tak samo również w Piśmie Świętym rzeczy duchowe są dla nas opisywane za pomocą podobnych im rzeczy postrzegalnych zmysłami. Dlatego też do sakramentów wymagane są rzeczy postrzegalne zmysłami, czego dowodzi również Dionizy w 1. rozdziale *Hierarchii niebiańskiej*¹⁹.

---

czym innym jest przemijający dźwięk, czym innym trwająca moc” (*Homilia 80 na Ew. św. Jana*, 3, w: św. AUGUSTYN, *Homilie na Ewangelie i pierwszy List św. Jana*, tłum. W. Szoldrski, W. Kania, Warszawa: ATK, 1977, t. 2, Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy, 15/2, s. 174–175; tłumaczenie zmodyfikowane; por. *PL* 35, 1840).

¹⁸Przyjmujemy tu tłumaczenie dosłowne, wydaje się jednak, że tłumacz londyńskiego wydania *Sumy* trafnie oddał sens tego zdania, pisząc: „Mądrość Boża troszczy się o każdą rzecz zgodnie ze sposobem jej bytowania” (*Suma teologiczna*, t. 27: *Sakramenty w ogóle. Chrzest. Bierzmowanie*, tłum. o. P. Bełch OP, Londyn: Veritas, 1984).

¹⁹„[...] ta doskonała Zasada świętych obrzędów słusznie uznała, że nasza najświętsza hierarchia ma być ponadświatowym naśladownictwem hierarchii niebiańskich, i przyobiekła owe niematerialne hierarchie — ażeby nam je przybliżyć — w różnorodne materialne figury i kompozycje postaci, dając nam możliwość, w sposób dla nas stosowny, wzniesienia się od tych najbardziej zbożnych symboli do wyniosłości i upodobnień, które są już zupełnie proste i nie dają się przedstawić

AD PRIMUM ergo dicendum quod unumquodque praecipue denominatur et definitur secundum illud quod convenit ei primo et per se, non autem per id quod convenit ei per aliud. Effectus autem sensibilis per se habet quod ducat in cognitionem alterius, quasi primo et per se homini innotescens, quia omnis nostra cognitio a sensu initium habet. Effectus autem intelligibiles non habent quod possint ducere in cognitionem alterius nisi in quantum sunt per aliud manifestati, id est per aliqua sensibilia. Et inde est quod primo et principaliter dicuntur signa quae sensibus offeruntur, sicut Augustinus dicit in II *De doctrina Christiana*, quod „signum est quod, praeter speciem quam ingerit sensibus, facit aliquid aliud in cognitionem venire”. Effectus autem intelligibiles non habent rationem signi nisi secundum quod sunt manifestati per aliqua signa. Et per hunc etiam modum quaedam quae non sunt sensibilia, dicuntur quodammodo sacramenta, in quantum sunt significata per aliqua

NA ZARZUTY NALEŻY ODPOWIEDZIEĆ:

1. Każda rzecz jest przede wszystkim nazywana i definiowana na podstawie tego, co jej przysługuje w pierwszym rzędzie i samej przez się, nie zaś przez to, co jej przysługuje za pośrednictwem czegoś innego. Skutek zaś postrzegalny zmysłami ma to do siebie, że prowadzi do poznania czegoś innego, dając się poznać człowiekowi niejako w pierwszym rzędzie i sam przez się, ponieważ każde nasze poznanie ma początek w zmysłach. Natomiast skutki poznawalne intelektualnie mogą prowadzić do poznania innej rzeczy tylko pod warunkiem ukazania ich przez coś innego, to znaczy przez jakieś rzeczy postrzegalne zmysłami. Stąd też znakami nazywają się najpierw i przede wszystkim rzeczy, które przedstawiają się zmysłom, jak mówi Augustyn w II księdze *O nauce chrześcijańskiej*: „Znak jest to coś, co poza formą, którą odciska w zmysłach, prowadzi do poznania czegoś innego”²⁰. Skutki zaś poznawalne intelektualnie nie mają istotnych cech znaku, chyba że o tyle, o ile ukazane są

figuralnie. Jest bowiem rzeczą zupełnie niemożliwą, by nasz intelekt w jakiś ponadmaterialny sposób podniósł się do naśladowania i oglądania hierarchii niebiańskich bez oparcia się na tego rodzaju materialnych rękojmiach, odpowiadających jego naturze, i zrozumiał, że widzialne piękności są znakiem niewidzialnego piękna, przyjemne zapachy, cieszące zmysły, symbolizują rozczarowanie się inteligibility, materialne światła wskazują na dar niematerialnej światłości, głęboka znajomość świętych nauk odpowiada nasyceniu intelektu kontemplacją, struktura porządków ziemskich wyraża trwałość uporządkowań właściwą rzeczom boskim, przyjmowanie najbardziej boskiej Eucharystii obrazuje zjednoczenie z Jezusem — i to samo dotyczy wszystkich innych darów, które substancje niebiańskie otrzymują sposobem wykraczającym poza to, co światowe, a my tylko za pomocą symboli” (*Hierarchia niebiańska*, rozdz. 1, 3, w: PSEUDO-DIONIZY AREOPAGITA, *Pisma teologiczne*, tłum. M. Dzielska, Kraków: Znak, 2005, s. 72–73; PG 3, 121).

²⁰ *O nauce chrześcijańskiej*, ks. II, I, 1, s. 50–51. Cytowane już przez Tomasza w a. 1, arg. 2 tej kwestii (zob. przypisy tamże).

sensibilia, de quibus infra agetur.

AD SECUNDUM dicendum, quod res sensibiles, prout in sua natura considerantur, non pertinent ad cultum vel regnum Dei, sed solum secundum quod sunt signa spiritualium rerum, in quibus regnum Dei consistit.

AD TERTIUM dicendum quod Augustinus ibi loquitur de rebus sensibilibus secundum quod in sua natura considerantur, non autem secundum quod assumuntur ad significandum spiritualia, quae sunt maxima bona.

ARTICULUS 5
UTRUM REQUIRANTUR
DETERMINATAE RES
AD SACRAMENTA

Ad quintum sic proceditur.

VIDETUR quod non requirantur determinatae res ad sacramenta.

1. Res enim sensibiles requiruntur in sacramentis ad significandum, ut dictum est. Sed nihil prohibet diversis rebus sensibilibus idem significari, sicut in sacra Scriptura Deus aliquando metaphorice significatur per lapidem,

przez jakieś znaki. W ten to sposób niektóre rzeczy, które nie są postrzegalne zmysłami, nazywają się w pewnym sensie sakramentami, dlatego że oznaczane są przez jakieś rzeczy postrzegalne zmysłami, o czym będzie mowa poniżej²¹.

2. Rzeczy postrzegalne zmysłami rozważane w swej naturze nie dotyczą kultu ani królestwa Bożego, lecz [dotyczą ich] tylko jako znaki rzeczy duchowych, na których polega królestwo Boże.

3. Augustyn mówi tu o rzeczach postrzegalnych zmysłami jako rozważanych w ich naturze, nie zaś w ich funkcji oznaczania rzeczy duchowych, które są najwyższymi dobrami.

ARTYKUŁ 5
CZY DO SAKRAMENTÓW
WYMAGANE SĄ
OKREŚLONE RZECZY

Przy piątym zagadnieniu postępujemy w taki sposób.

WYDAJE SIĘ, że do sakramentów nie są wymagane określone rzeczy.

1. Rzeczy bowiem postrzegalne zmysłami są w sakramentach potrzebne do oznaczania, jak to zostało powiedziane²². Nic jednak nie stoi na przeszkodzie, by różne rzeczy postrzegalne zmysłami oznaczały to samo,

²¹ Chodzi o charakter sakramentalny omówiony szerzej w q. 63, a w aspekcie, o którym mowa tutaj, w q. 63, a. 1, ad 2.

²² Zob. a. 4.

quandoque per leonem, quandoque per solem, aut aliquid huiusmodi. Ergo videtur quod diversae res possint congruere eidem sacramento. Non ergo determinatae res in sacramentis requiruntur.

2. Praeterea, magis necessaria est salus animae quam salus corporis. Sed in medicinis corporalibus, quae ad salutem corporis ordinantur, potest una res pro alia poni in eius defectu. Ergo multo magis in sacramentis, quae sunt medicinae spirituales ad salutem animae ordinatae, poterit una res assumi pro alia quando illa defuerit.

3. Praeterea, non est conveniens ut hominum salus arctetur per legem divinam, et praecipue per legem Christi, qui venit omnes salvare. Sed in statu legis naturae non requirebantur in sacramentis aliquae res determinatae, sed ex voto assumebantur, ut patet *Gen.* 28, [20 sqq.], ubi se Iacob vovit Deo decimas et hostias pacificas oblaturum. Ergo videtur quod non debuit arctari homo, et praecipue in nova lege, ad alicuius rei determinatae usum in sacramentis.

podobnie jak w Piśmie Świętym Bóg jest niekiedy oznaczany metaforycznie przez kamień, a kiedy indziej przez lwa, słońce lub coś podobnego. Dlatego wydaje się, że różne rzeczy mogą być odpowiednie dla tego samego sakramentu. Tak więc w sakramentach nie potrzeba określonych rzeczy.

2. Bardziej konieczne jest zdrowie duszy niż zdrowie ciała, a w lekarstwach cielesnych, które są przeznaczone dla zdrowia ciała, jeśli brak jednej rzeczy, można ją zastąpić inną. Tym bardziej więc w sakramentach, które są lekarstwami duchowymi przeznaczonymi dla zdrowia duszy, można by użyć jednej rzeczy zamiast innej, gdyby tamtej zabrakło.

3. Nie jest rzeczą stosowną, by [możliwość] zbawienia ludzi była ograniczana (*arctetur*) przez prawo Boże, a zwłaszcza przez prawo Chrystusa, który przyszedł zbawić wszystkich. Przecież w stanie, [w którym obowiązywało] prawo natury, do sakramentów nie były wymagane jakieś określone rzeczy, lecz były one dobierane na podstawie ślubu; poświadcza to wyraźnie Księga Rodzaju 28, [20 nn.], gdzie [czytamy, że] Jakub zobowiązał się ślubem do złożenia Bogu dziesięcin i ofiar pojednania. Dlatego wydaje się, że człowiek nie powinien być ograniczany (*arctari*) — a zwłaszcza w Nowym Prawie — do używania w sakramentach jakichś określonych rzeczy.

SED CONTRA est quod Dominus dicit, *Ioan.* 3, [5]: „Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu Sancto, non potest introire in regnum Dei”.

RESPONDEO. Dicendum quod in usu sacramentorum duo possunt considerari, scilicet cultus divinus, et sanctificatio hominis, quorum primum pertinet ad hominem per comparationem ad Deum, secundum autem e converso pertinet ad Deum per comparationem ad hominem. Non autem pertinet ad aliquem determinare quod est in potestate alterius, sed solum illud quod est in sua potestate. Quia igitur sanctificatio hominis est in potestate Dei sanctificantis, non pertinet ad hominem suo iudicio assumere res quibus sanctificetur, sed hoc debet esse ex divina institutione determinatum. Et ideo in sacramentis novae legis, quibus homines sanctificantur, secundum illud *1 Cor.* 6, [11]: „Abluti estis, sanctificati estis”, oportet uti rebus ex divina institutione determinatis.

AD PRIMUM ergo dicendum quod, si idem possit per diversa signa significari, determinare tamen quo signo sit utendum ad significandum, pertinet ad significantem. Deus autem est qui nobis significat spiritualia per res sensibiles in sacramentis, et per verba similitudinaria in Scripturis. Et ideo, sicut iudicio Spiritus Sancti determinatum est quibus similitudinibus in

PRZECIWIW TEMU jest to, co powiedział Pan w Ewangelii według św. Jana 3, [5]: „Jeśli się ktoś nie narodzi z wody i z Ducha Świętego, nie może wejść do królestwa Bożego”.

ODPOWIEDŹ. W sprawowaniu sakramentów można wziąć pod uwagę dwie rzeczy, to znaczy kult boski i uświęcenie człowieka. Pierwsze dotyczy człowieka w odniesieniu do Boga, drugie zaś odwrotnie, dotyczy Boga w odniesieniu do człowieka. Do nikogo zaś nie należy określanie tego, co jest w mocy drugiego, lecz tylko tego, co jest w jego własnej mocy. A ponieważ uświęcenie człowieka jest w mocy uświęcającego Boga, nie do człowieka należy dobieranie wedle własnego osądu rzeczy, przez które ma być uświęcany, ale ma to być określone na mocy ustanowienia Bożego. Dlatego też w sakramentach Nowego Prawa, przez które ludzie są uświęceni (zgodnie z *1 Listem do Koryntian* 6, [11]: „Zostaliście obmyci, zostaliście uświęceni”), należy używać rzeczy określonych na mocy Bożego ustanowienia.

NA ZARZUTY NALEŻY ODPOWIEDZIEĆ:

1. Wprawdzie ta sama rzecz może być oznaczana przez różne znaki, jednak określenie, który znak ma być użyty do oznaczania, należy do oznaczającego. A właśnie Bóg jest tym, który oznacza dla nas sprawy duchowe przez rzeczy postrzegalne zmysłami w sakramentach, a w Piśmie Świętym przez słowa [wskazujące na] podobieństwa. I dlatego, jak

certis Scripturae locis res spirituales significantur, ita etiam debet esse divina institutione determinatum quae res ad significandum assumantur in hoc vel in illo sacramento.

AD SECUNDUM dicendum quod res sensibiles habent naturaliter sibi inditas virtutes conferentes ad corporalem salutem, et ideo non refert, si duae earum eandem virtutem habeant, qua quis utatur. Sed ad sanctificationem non ordinantur ex aliqua virtute naturaliter indita, sed solum ex institutione divina. Et ideo oportuit divinitus determinari quibus rebus sensibilibus sit in sacramentis utendum.

AD TERTIUM dicendum quod, sicut Augustinus dicit, XIX *Contra Faustum*, diversa sacramenta diversis

według osądu Ducha Świętego zostało określone, przez które podobieństwa w pewnych miejscach Pisma mają być oznaczane rzeczy duchowe, tak też powinno być określone na podstawie Bożego ustanowienia, które rzeczy mają być użyte do oznaczania w tym lub innym sakramencie.

2. Rzeczy postrzegalne zmysłami z samej swej natury mają w sobie wszczepione właściwości przyczyniające się do zdrowia cielesnego, i dlatego nie ma znaczenia, której z nich ktoś użyje, jeśli obydwie mają tę samą właściwość. Jednak do uświęcania rzeczy te nie są przeznaczone ze względu na jakąś naturalnie wszczepioną im właściwość, lecz tylko z ustanowienia Bożego. Dlatego też trzeba było, żeby Bóg określił, których rzeczy postrzegalnych zmysłami należy używać w sakramentach.

3. Jak mówi Augustyn w XIX księdze *Przeciw Faustusowi*²³, podobnie jak za pomocą różnych słów oznacza

²³ „Bo jeżeli wymowa słów, jakimi się posługujemy, zmienia się z czasem, i tę samą rzecz inaczej zapowiadamy, gdy ma być wykonana, inaczej, gdy się dokonała, podobnie jak same te dwa słowa: »winny być dokonane« (*facienda*) i »dokonane« (*facta*), które nie są tak długo wypowiedzane, ani nie składają się z tej samej liczby liter i sylab — cóż dziwnego, że inne oznaczenie tajemnic zapowiedziało przyszłą mękę i zmartwychwstanie Chrystusa, a inne ogłosiło dokonane już zdarzenia? Przecież już same słowa »winny być spełnione« i »spełnione« (*futurum et factum*), »winien cierpieć« i »cierpieł« (*passurus et passus*), »winien zmartwychwstać« i »zmartwychwstał« (*resurrecturus et resurrexit*), nie mogą być ani jednakowo długo wypowiedzane, ani też podobnie nie mogą brzmieć. Bo czym innym są wszelkiego rodzaju zmysłowe sakramenty (*corporalia sacramenta*) niż jakby pewnego rodzaju słowami dostrzegalnymi (*verba visibilia*), wprawdzie niezwykle świętymi, jednakże podlegającymi zmianie i doczesnymi. Bóg bowiem jest wieczny, ale woda oraz każda czynność zmysłowa, która się przy chrzcie dokonuje, trwa i przemija, nie jest wieczna. [...] Wszystko to staje się i przemija, brzmi i zanika. Natomiast moc, jaka się dokonuje przez nie, trwa nieustannie, dar zaś duchowy, przez nie wyobrażany, jest wiekiisty” (*Przeciw Faustusowi. Księgi I–XXI*, ks. XIX, 16, tłum. J. Sulowski, Warszawa: ATK, 1991, Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy, 55, s. 198; tłumaczenie nieznacznie zmodyfikowane; PL 42, 356). Tomasz przywołuje argumenty z tej samej księgi tego dzieła św. Augustyna jeszcze w a. 6 przedstawianej tu kwestii 60.

temporibus congruunt, sicut etiam diversis verbis significantur diversa tempora, scilicet praesens, praeteritum et futurum. Et ideo, sicut in statu legis naturae homines, nulla lege exterius data, solo interiori instinctu movebantur ad Deum colendum, ita etiam ex interiori instinctu determinabatur eis quibus rebus sensibilibus ad Dei cultum uterentur. Postmodum vero necesse fuit etiam exterius legem dari, tum propter obscuritatem legis naturae ex peccatis hominum; tum etiam ad expressiorem significationem gratiae Christi, per quam humanum genus sanctificatur. Et ideo etiam necesse fuit res determinari quibus homines uterentur in sacramentis. Nec propter hoc arctatur via salutis, quia res quarum usus est necessarius in sacramentis, vel communiter habentur, vel parvo studio adhibito haberi possunt.

ARTICULUS 6

UTRUM IN SIGNIFICATIONE SACRAMENTORUM REQUIRANTUR VERBA

Ad sextum sic proceditur.

VIDETUR quod in significatione sacramentorum non requirantur verba.

się różny czas, tzn. teraźniejszy, przeszły i przyszły, tak też różne sakramenty odpowiadają różnym epokom [dosł. czasom]. Dlatego też tak jak w stanie, w którym obowiązywało prawo natury, kiedy nie było nadane żadne zewnętrzne prawo, ludzi skłaniało do czczenia Boga tylko wewnętrzne natchnienie, tak też na podstawie wewnętrznego natchnienia określane było, które rzeczy postrzegalne zmysłami mają być użyte w kulcie Bożym. Później jednak było konieczne nadanie także zewnętrznego prawa, zarówno ze względu na zaciemnienie prawa natury ludzkimi grzechami, jak również dla wyraźniejszego oznaczania łaski Chrystusa, przez którą jest uświęcany rodzaj ludzki. I dlatego konieczne było również określenie rzeczy, których ludzie mieli używać w sakramentach. Droga zbawienia nie staje się przez to ciaśniejsza (*arctatur*), bo rzeczy, których używanie jest w sakramentach konieczne, albo są w powszechnym posiadaniu, albo można je mieć niewielkim staraniem.

ARTYKUŁ 6

CZY DO OZNACZANIA WYMAGANE SĄ W SAKRAMENTACH SŁOWA

Przy szóstym zagadnieniu postępujemy w taki sposób.

WYDAJE SIĘ, że do oznaczania w sakramentach nie są wymagane słowa.

²⁴ Zob. przypis do a. 5, ad 3.

1. Dicit enim Augustinus, *Contra Faustum*, libro XIX: „Quid sunt aliud quaeque corporalia sacramenta nisi quasi quaedam verba visibilia?”. Et sic videtur quod addere verba rebus sensibilibus in sacramentis sit addere verba verbis. Sed hoc est superfluum. Non ergo requiruntur verba cum rebus sensibilibus in sacramentis.

2. Praeterea, sacramentum est aliquid unum. Ex his autem quae sunt diversorum generum, non videtur posse aliquid unum fieri. Cum igitur res sensibiles et verba sint diversorum generum, quia res sensibiles sunt a natura, verba autem a ratione, videtur quod in sacramentis non requirantur verba cum rebus sensibilibus.

3. Praeterea, sacramenta novae legis succedunt sacramentis veteris legis, quia, illis ablatis, ista sunt instituta, ut Augustinus dicit, XIX *Contra Faustum*. Sed in sacramentis veteris legis non requirebatur aliqua forma verborum. Ergo nec in sacramentis novae legis.

1. Augustyn tak bowiem mówi w XIX księdze *Przeciw Faustusowi*²⁴: „Czym innym są wszystkie cielesne sakramenty, jeśli nie jakby pewnymi widzialnymi słowami?”. Dlatego wydaje się, że dodawanie słów do rzeczy postrzegalnych zmysłami w sakramentach byłoby dodawaniem słów do słów — to zaś jest zbyteczne. W sakramentach więc nie są potrzebne słowa razem z rzeczami postrzegalnymi zmysłami.

2. Sakrament jest czymś jednym. Nie wydaje się zaś, żeby z rzeczy należących do różnych rodzajów mogło powstać coś jednego. Skoro więc rzeczy postrzegalne zmysłami i słowa należą do różnych rodzajów (ponieważ źródłem rzeczy postrzegalnych zmysłami jest natura, słów natomiast rozum), wydaje się, że w sakramentach nie są wymagane słowa razem z rzeczami postrzegalnymi zmysłami.

3. Sakramenty Nowego Prawa zajmują miejsce sakramentów Starego Prawa, ponieważ po usunięciu tamtych te właśnie zostały ustanowione, jak mówi Augustyn w XIX księdze *Przeciw Faustusowi*²⁵. Tymczasem w sakramentach Starego Prawa nie była wymagana żadna forma słów. Zatem nie jest potrzebna również w sakramentach Nowego Prawa.

---

²⁵ „A zatem pierwotne sakramenty, jakich przestrzegano i jakie zachowywano w oparciu o Prawo, były zapowiedziami Chrystusa mającego przyjść. Skoro przez przyjście swoje Chrystus to spełnił, zostały zniesione, a zniesione dlatego, że wypełnione. Wszak nie przyszedł znieść Prawa, ale wypełnić. Na ich miejsce zostały ustanowione inne, mające większą moc, bardziej pożyteczne, łatwiejsze do spełnienia, nie tak liczne” (*Przeciw Faustusowi*, ks. XIX, 13, s. 196–197; PL 42, 355).

SED CONTRA est quod apostolus dicit, *Ephes.* 5, [25–26]: „Christus dilexit Ecclesiam, et tradidit semetipsum pro ea, ut illam sanctificaret, mundans eam lavacro aquae in verbo vitae”. Et Augustinus dicit, *Super Ioannem*: „Accedit verbum ad elementum, et fit sacramentum”.

RESPONDEO. Dicendum quod sacramenta, sicut dictum est, adhibentur ad hominum sanctificationem sicut quaedam signa. Tripliciter ergo considerari possunt, et quolibet modo congruit eis quod verba rebus sensibilibus adiungantur.

Primo enim possunt considerari ex parte causae sanctificantis, quae est Verbum incarnatum, cui sacramentum quodammodo conformatur in hoc quod rei sensibili verbum adhibetur, sicut in mysterio incarnationis carni sensibili est verbum Dei unitum.

Secundo possunt considerari sacramenta ex parte hominis qui sanctificatur, qui componitur ex anima et corpore, cui proportionatur sacramentalis medicina, quae per rem visibilem corpus tangit, et per verbum ab anima creditur. Unde Augustinus dicit, super illud *Ioan.* XV, [3]: „Iam vos mundi estis propter sermonem” etc.: „Unde ista est tanta virtus aquae ut corpus tangat et cor abluat, nisi

PRZECIWIEMU jest to, co mówi Apostoł w Liście do Efezjan 5, [25–26]: „Chrystus umiłował Kościół i wydał samego siebie za niego, aby go uświęcić, oczyściwszy go obmyciem wody w słowie życia”. Augustyn mówi zaś w *Homiliach na Ewangelię Jana*: „Przystępuje słowo do żywiołu i powstaje sakrament”²⁶.

ODPOWIEDŹ. Sakramenty stosuje się, jak powiedziano²⁷, jako pewne znaki służące uświęceniu ludzi. Można je więc rozważać na trzy sposoby i w każdym z nich słuszne okazuje się dołączanie słów do rzeczy postrzegalnych zmysłami.

Po pierwsze bowiem, można je rozważać od strony przyczyny uświęcającej, czyli Słowa Wcielonego, do którego sakrament w pewien sposób upodabnia się przez to, że do rzeczy postrzegalnej zmysłami dodaje się słowo, tak jak w tajemnicy wcielenia z ciałem postrzegalnym zmysłami zjednoczone jest Słowo Boga.

Po drugie, sakramenty mogą być rozważane od strony uświęcanego człowieka, który składa się z duszy i ciała; dostosowane jest do tego lekarstwo sakramentalne, które za pośrednictwem rzeczy widzialnej dotyka ciała, a przez słowo jest przedmiotem wiary duszy. Stąd Augustyn mówi o słowach Ewangelii według św. Jana 15, [3]: „Wy już jesteście czyści z powodu słów” itd.; „Skąd jest ta właśnie

²⁶ Zob. przypis do a. 4, s.c.

²⁷ Zob. a. 2 i 3.

faciente verbo, non quia dicitur, sed quia creditur?”.

Tertio potest considerari ex parte ipsius significationis sacramentalis. Dicit autem Augustinus in II *De doctrina Christiana*, quod „verba inter homines obtinuerunt principatum significandi”, quia verba diversimode formari possunt ad significandos diversos conceptus mentis, et propter hoc per verba magis distincte possumus exprimere quod mente concipimus. Et ideo ad perfectionem significationis sacramentalis necesse fuit ut significatio rerum sensibilium per aliqua verba determinaretur. Aqua enim significare potest et ablutionem propter suam humiditatem, et refrigerium propter suam frigiditatem, sed cum dicitur „ego te baptizo”, manifestatur quod aqua utimur in baptismo ad significandam emundationem spiritualem.

AD PRIMUM ergo dicendum quod res visibiles sacramentorum dicuntur verba per similitudinem quandam, in quantum scilicet participant quandam vim significandi, quae principaliter est in ipsis verbis, ut dictum est. Et ideo non est superflua ingeminatio verborum cum in sacramentis rebus

taka zdolność wody, żeby ciała dotykała i serce obmywała, jeśli nie za sprawą działania słowa, nie dlatego że się je wypowiada, ale dlatego że się w nie wierzy?”²⁸.

Po trzecie, można je rozważać od strony samego sakramentalnego oznaczania. Mówi mianowicie Augustyn w II księdze *O nauce chrześcijańskiej*: „Słowa u ludzi otrzymały pierwsze miejsce w oznaczaniu”²⁹, ponieważ słowa mogą być kształtowane na różne sposoby do oznaczania różnych pojęć umysłu, i dlatego przez słowa dokładniej możemy wyrażać to, co pojmujemy umysłem. Z tego powodu doskonałość sakramentalnego oznaczania domagała się określenia oznaczania rzeczy postrzegalnych zmysłami przez jakieś słowa. Woda bowiem może oznaczać i obmycie ze względu na swoją wilgotność, i ochłodę ze względu na swoje zimno. Kiedy natomiast mówi się „ja ciebie chrzczę”, widoczne jest, że w chrzcie używamy wody na oznaczenie oczyszczenia duchowego.

NA ZARZUTY NALEŻY ODPOWIEDZIEĆ:

1. Rzeczy widzialne w sakramentach nazywane są słowami ze względu na pewne podobieństwo, o ile mianowicie biorą udział w mocy oznaczania, która przede wszystkim jest w samych słowach, jak powiedziano³⁰. Dlatego nie jest zbyt przydatne podwojenie słów, polegające w sakramentach na

²⁸ Zob. przypis do a. 4, s.c.

²⁹ *O nauce chrześcijańskiej*, ks. II, III, 4, s. 52–53.

³⁰ *In corp.*

visibilibus verba adduntur, quia unum eorum determinatur per aliud, ut dictum est.

AD SECUNDUM dicendum quod, quamvis verba et aliae res sensibiles sint in diverso genere quantum pertinet ad naturam rei, conveniunt tamen ratione significandi. Quae perfectius est in verbis quam in aliis rebus. Et ideo ex verbis et rebus fit quodammodo unum in sacramentis sicut ex forma et materia, in quantum scilicet per verba perficitur significatio rerum, ut dictum est. Sub rebus autem comprehenduntur etiam ipsi actus sensibiles, puta ablutio et unctio et alia huiusmodi, quia in his est eadem ratio significandi et in rebus.

AD TERTIUM dicendum quod, sicut Augustinus dicit, *Contra Faustum*, alia debent esse sacramenta rei praesentis, et alia rei futurae. Sacramenta autem veteris legis praenuntia erant Christi venturi. Et ideo non ita expresse significabant Christum sicut sacramenta novae legis quae ab ipso Christo effluunt, et quandam similitudinem ipsius in se habent, ut dictum est. Utebantur tamen in veteri lege aliquibus verbis in his quae ad cultum Dei pertinent, tam sacerdotes qui erant sacramentorum illorum ministri, secundum illud *Num.* 6, [23–24]:

dodawaniu słów do rzeczy widzialnych, ponieważ, jak powiedziano, jedno z nich określane jest przez drugie³¹.

2. Chociaż, jeśli chodzi o naturę, słowa należą do innego rodzaju niż inne rzeczy postrzegalne zmysłami, to jednak są z nimi zgodne ze względu na oznaczanie (*ratione significandi*), które doskonalsze jest za pomocą słów niż przez inne rzeczy. Dlatego w sakramentach ze słów i rzeczy powstaje w jakiś sposób jedno, podobnie jak z formy i materii, o ile mianowicie, jak powiedziano³², przez słowa dopełnia się oznaczanie rzeczy. Przez rzeczy zaś rozumie się także same czynności postrzegalne zmysłami, np. obmycie, namaszczenie i inne tego rodzaju, ponieważ w nich jest ta sama zasada oznaczania (*ratio significandi*) co i w rzeczach.

3. Jak w *Przeciw Faustusowi* mówi Augustyn, inne powinny być sakramenty rzeczy teraźniejszej, a inne — rzeczy przyszłej³³. Otóż sakramenty Starego Prawa były zapowiedziami mającego przyjść Chrystusa. Dlatego nie oznaczały Chrystusa tak wyraźnie jak sakramenty Nowego Prawa, które wypływają z samego Chrystusa i — jak powiedziano³⁴ — mają pewne podobieństwo do Niego samego. W Starym Prawie używali jednak jakichś słów w sprawach odnoszących się do kultu Bożego zarówno kapłani, którzy byli sługami tamtych

³¹ *In corp.*

³² *In corp.*

³³ Zob. przypis do a. 5, ad 3.

³⁴ *In corp.*

„Sic benedicetis filiis Israel, et dicetis eis: benedicat tibi Dominus”, etc.; quam etiam illi qui illis sacramentis utebantur, secundum illud *Deut.* 26, [3]: „Profiteor hodie coram Domino Deo tuo”, et cetera.

ARTICULUS 7

UTRUM REQUIRANTUR DETERMINATA VERBA IN SACRAMENTIS

Ad septimum sic proceditur.

VIDETUR quod non requirantur determinata verba in sacramentis.

1. Ut enim Philosophus dicit, „voces non sunt eadem apud omnes”. Sed salus, quae per sacramentum quaeritur, est eadem apud omnes. Ergo non requiruntur aliqua determinata verba in sacramentis.

2. Praeterea, verba requiruntur in sacramentis in quantum sunt principaliter significativa, sicut supra dictum est. Sed contingit per diversa verba idem significari. Ergo non requiruntur determinata verba in sacramentis.

3. Praeterea, corruptio cuiuslibet rei variat eius speciem. Sed quidam corrupte verba proferunt, nec tamen propter hoc impedi creditur sacramentorum effectus, alioquin illitera-

sakramentów (por. Lb 6, [23–24]: „Tak błogosławić będziecie synom Izraela i powiecie im: Niechaj cię Pan” itd.), jak również ci, którzy z tych sakramentów korzystali (por. Pwt 26, [3]: „Wyznaję dziś przed Panem, Bogiem twoim” i tak dalej).

ARTYKUŁ 7

CZY DO SAKRAMENTÓW WYMAGANE SĄ OKREŚLONE SŁOWA

Przy siódmym zagadnieniu postępujemy w taki sposób.

WYDAJE SIĘ, że do sakramentów nie są wymagane określone słowa.

1. Jak bowiem mówi Filozof³⁵, „słowa nie są te same u wszystkich”. Zbawienie, do którego dąży się przez sakrament, jest jednak to samo dla wszystkich. Dlatego w sakramentach nie potrzeba jakichś określonych słów.

2. Jak powiedziano wyżej, słowa są potrzebne w sakramentach ze względu na najdoskonalsze oznaczanie (*in quantum sunt principaliter significativa*)³⁶. Zdarza się jednak, że ta sama rzecz bywa oznaczana różnymi słowami. Dlatego w sakramentach nie są wymagane określone słowa.

3. Zniekształcenie [dosł. zepsucie] jakiegokolwiek rzeczy zmienia jej gatunek. Tymczasem niektórzy wymawiają słowa w sposób zniekształcony, z tego powodu nie uważa się jednak,

³⁵ „Słowa są symbolicznymi znakami wrażeń doznawanych w duszy, a dźwięki pisane są znakami dźwięków mówionych. Jako pisane, a także i mówione nie są dla wszystkich ludzi te same” (*Hermeneutyka*, 1 (16a5), w: ARYSTOTELES, *Dzieła wszystkie*, t. 1, s. 69).

³⁶ Zob. a. 6.

ti et balbi qui sacramenta conferunt, frequenter defectum in sacramentis inducerent. Ergo videtur quod non requirantur in sacramentis determinata verba.

SED CONTRA est quod Dominus determinata verba protulit in consecratione sacramenti Eucharistiae, dicens, *Matth.* 26, [26]: „Hoc est corpus meum”. Similiter etiam mandavit discipulis ut sub determinata forma verborum baptizarent, dicens, *Matth.* 28, [19]: „Euntes, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii, et Spiritus Sancti”.

RESPONDEO. Dicendum quod, sicut dictum est, in sacramentis verba se habent per modum formae, res autem sensibiles per modum materiae. In omnibus autem compositis ex materia et forma principium determinationis est ex parte formae, quae est quodammodo finis et terminus materiae. Et ideo principaliter requiritur ad esse rei determinata forma quam determinata materia, materia enim determinata quaeritur ut sit proportionata determinatae formae. Cum igitur in sacramentis requirantur determinatae res sensibiles, quae se habent in sacramentis sicut materia, multo magis requiritur in eis determinata forma verborum.

że przeszkodziło to skutkowi sakramentów, inaczej nieuczenni i jękający się, którzy udzielają sakramentów, często powodowałoby ich wadliwość (*defectus*). Dlatego wydaje się, że w sakramentach nie są potrzebne określone słowa.

PRZECIWIW TEMU jest to, że Pan wypowiedział określone słowa przy konsekracji w sakramencie Eucharystii, mówiąc: „To jest ciało moje” (Mt 26, [26]). Podobnie też posłał uczniów, żeby chrzcili, używając określonej formy słownej: „Idąc, nauczajcie wszystkie narody, chrzcząc je w imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego” (Mt 28, [19]).

ODPOWIEDŹ. Jak zostało powiedziane³⁷, słowa w sakramentach są obecne na sposób formy, rzeczy zaś postrzegalne zmysłami — na sposób materii. We wszystkich zaś rzeczach złożonych z materii i formy zasada ich określenia (*principium determinationis*) pochodzi od formy, która jest w pewien sposób kresem i granicą materii. Dlatego też do istnienia rzeczy bardziej potrzeba określonej formy niż określonej materii, określona materia jest bowiem potrzebna, aby była dostosowana (*proportionata*) do określonej formy. Skoro zatem w sakramentach potrzebne są określone rzeczy postrzegalne zmysłami, będące w sakramentach jakby materia, to o wiele bardziej wymagana jest w nich określona forma słów.

³⁷ Zob. a. 6, ad 2.

AD PRIMUM ergo dicendum quod, sicut Augustinus dicit, *Super Ioannem*, verbum operatur in sacramentis, „non quia dicitur”, idest, non secundum anteriorem sonum vocis, „sed quia creditur”, secundum sensum verborum qui fide tenetur. Et hic quidem sensus est idem apud omnes, licet non eadem voces quantum ad sonum. Et ideo, cuiuscumque linguae verbis proferatur talis sensus, perficitur sacramentum.

AD SECUNDUM dicendum quod, licet in qualibet lingua contingat diversis vocibus idem significari, semper tamen aliqua illarum vocum est qua principalius et communius homines illius linguae utuntur ad hoc significandum. Et talis vox assumi debet in significatione sacramenti. Sicut etiam inter res sensibiles illa assumitur ad significationem sacramenti cuius usus est communior ad actum per quem sacramenti effectus significatur, sicut aqua communius utuntur homines ad ablutionem corporalem, per quam spiritualis ablutio significatur; et ideo aqua assumitur ut materia in baptismo.

AD TERTIUM dicendum quod ille qui corrupte profert verba sacramentalia, si hoc ex industria facit, non

NA ZARZUTY NALEŻY ODPOWIEDZIEĆ:

1. Jak mówi Augustyn w *Homiliach na Ewangelię Jana*³⁸, słowo działa w sakramentach „nie dlatego, że się je wypowiada”, czyli nie ze względu na zewnętrzne brzmienie słowa, „ale dlatego, że się w nie wierzy”, zgodnie ze znaczeniem słów, które przyjmowane jest przez wiarę (*fide tenetur*). A znaczenie to jest w rzeczywistości u wszystkich to samo, chociaż nie są te same słowa, gdy chodzi o brzmienie. I dlatego w jakimkolwiek języku jest wyrażane słowami takie znaczenie, dokonuje się sakrament.

2. Chociaż w każdym języku zdarza się, że to samo jest oznaczane przez różne słowa, jednak zawsze któregoś z tych słów ludzie posługujący się danym językiem używają pierwotnie i powszechniej do oznaczania danej rzeczy. I takiego słowa należy użyć do oznaczania sakramentalnego (*in significatione sacramenti*). Podobnie także spośród rzeczy postrzegalnych zmysłami do oznaczania sakramentalnego wybierana jest ta, której się powszechniej używa w czynności, przez którą oznaczany jest skutek sakramentu; tak na przykład wody ludzie używają powszechnie do cielesnego obmycia, przez które oznaczane jest obmycie duchowe, i dlatego woda jest używana w chrzcie jako materia.

3. Wydaje się, że ten, kto wypowiada słowa sakramentalne w sposób zniekształcony (*corrupte*), jeśli to czyni

³⁸ Zob. przypisy do a. 4, s.c., a. 6, s.c.

videtur intendere facere quod facit Ecclesia, et ita non videtur perfici sacramentum. Si autem hoc faciat ex errore vel lapsu linguae, si sit tanta corruptio quae omnino auferat sensum locutionis, non videtur perfici sacramentum. Et hoc praecipue contingit quando fit corruptio ex parte principii dictionis, puta si, loco eius quod est „in nomine Patris”, dicat „in nomine matris”. Si vero non totaliter auferatur sensus locutionis per huiusmodi corruptelam, nihilominus perficitur sacramentum. Et hoc praecipue contingit quando fit corruptio ex parte finis, puta si aliquis dicat „patrias et filias”. Quamvis enim huiusmodi verba corrupte prolata nihil significant ex virtute impositionis, accipiuntur tamen ut significantia ex accommodatione usus. Et ideo, licet mutetur sonus sensibilis, remanet tamen idem sensus. Quod autem dictum est de differentia corruptionis circa principium vel finem dictionis, rationem habet quia apud nos variatio dictionis ex parte principii mutat significationem, variatio autem ex fine dictionis ut plurimum non mutat significationem. Quae tamen apud Graecos variatur etiam secundum principium dictionis in declinatione verborum. Magis tamen videtur attendenda quantitas corruptionis ex parte dictionis. Quia ex utraque parte potest esse tam parva quod non aufert sensum verborum, et tam magna, quod aufert. Sed unum horum facilius accidit ex parte principii, aliud ex parte finis.

umyślnie, wtedy nie ma intencji czynienia tego, co czyni Kościół, i w takim wypadku nie wydaje się, by sakrament się dokonał. Jeśli jednak uczyniłby to przez pomyłkę lub błąd językowy, to jeśli zniekształcenie jest tak duże, że wypowiedź zostaje całkowicie pozbawiona sensu, [również] nie wydaje się, by sakrament się dokonał. A zdarza się to zwłaszcza wtedy, kiedy zniekształcenie następuje na początku wypowiedzianych słów; gdyby na przykład zamiast: „w imię Ojca (*Patris*)”, powiedział: „w imię matki (*matris*)”. Jeśli jednak wypowiedź nie zostałaby całkowicie pozbawiona sensu przez tego rodzaju zniekształcenie, to sakrament mimo wszystko się dokonuje. Zdarza się to zwłaszcza wtedy, kiedy zniekształcone zostaje zakończenie, na przykład gdyby ktoś powiedział: ojco i syno (*patrias et filias*). Chociaż bowiem tego rodzaju zniekształcone słowa nic nie znaczą przez samo ich zastosowanie (*ex virtute impositionis*), zostają jednak przyjęte jako znaczące przez dostosowanie do zwyczajowego użycia (*ex accommodatione usus*). I dlatego, chociaż się zmienia słyszalny dźwięk, znaczenie pozostaje to samo. To zaś, co zostało powiedziane o różnicy między zniekształceniem na początku lub na końcu wypowiedzi, ma takie uzasadnienie, że u nas zmiana początku słowa zmienia znaczenie, zmiana zaś zakończenia słowa przeważnie nie zmienia znaczenia. U Greków przecież także znaczenie zmienia się przez zmianę początku słowa przy odmianie

ARTICULUS 8

UTRUM ALIQUID LICEAT ADDERE
VERBIS IN QUIBUS CONSISTIT
FORMA SACRAMENTORUM

Ad octavum sic proceditur.

VIDETUR quod nihil liceat addere verbis in quibus consistit forma sacramentorum.

1. Non enim minoris sunt necessitatis huiusmodi verba sacramentalia quam verba sacrae Scripturae. Sed verba sacrae Scripturae nihil licet addere vel minuere, dicitur enim *Deut.* 4, [2]: „Non addetis ad verbum quod vobis loquor, nec auferetis ab eo”; et *Apoc.* 22, [18–19]: „Contestor omni audienti verba prophetiae libri huius, si quis apposuerit ad haec, apponet super eum Deus plagas scriptas in libro isto; et si quis diminuerit, auferet Deus partem eius de libro vitae”. Ergo videtur quod neque in formis sacramentorum liceat aliquid addere vel minuere.

ARTYKUŁ 8

CZY WOLNO COŚ DODAĆ DO SŁÓW,
KTÓRE STANOWIĄ FORMĘ
SAKRAMENTÓW

Przy ósmym zagadnieniu postępujemy w taki sposób.

WYDAJE SIĘ, że nie wolno niczego dodawać do słów stanowiących formę sakramentów.

1. Tego rodzaju słowa sakramentalne są bowiem nie mniej konieczne niż słowa Pisma Świętego. A do słów Pisma Świętego niczego nie wolno dodać ani niczego z nich ująć, mówi bowiem Księga Powtórzonego Prawa 4, [2]: „Nie dodacie [nic] do słowa, które do was mówię, ani [nic] od niego nie odejmiecie”; i Apokalipsa 22, [18–19]: „Ja świadczę każdemu słuchającemu słów proroctwa tej księgi: jeśli by ktoś do tych [słów coś] dołożył, Bóg dołoży na niego plag zapisanych w tej księdze; a jeśli by ktoś ujął, odejmie Bóg jego część z księgi życia”. Wydaje się więc, że w formach sakramentów także nie wolno czegoś dodawać ani niczego z nich ujmować.

czasowników. Zdaje się jednak, że bardziej należy uważać na wielkość zniekształcenia słowa. Ponieważ i na początku, i w zakończeniu może być ono tak niewielkie, że nie pozbawia sensu słów, albo tak wielkie, że go pozbawia. A jedno łatwiej się może zdarzyć na początku, drugie na końcu.

2. Praeterea, verba se habent in sacramentis per modum formae, ut dictum est. Sed in formis quaelibet additio vel subtractio variat speciem, sicut et in numeris, ut dicitur in VIII *Meta-physicae*. Ergo videtur quod, si aliquid addatur vel subtrahatur a forma sacramenti, non erit idem sacramentum.

3. Praeterea, sicut ad formam sacramenti determinatus numerus dictionum requiritur, ita etiam requiritur determinatus ordo verborum, et etiam orationis continuitas. Si ergo additio vel subtractio non aufert sacramenti veritatem, videtur quod pari ratione nec transpositio verborum, aut etiam interpolatio pronuntiationis.

SED CONTRA est quod in formis sacramentorum quaedam apponuntur a quibusdam quae ab aliis non ponuntur, sicut Latini baptizant sub hac forma: „Ego te baptizo in nomine Patris et Filii, et Spiritus Sancti”; Graeci autem sub ista: „Baptizatur servus Christi N. in nomine Patris”, et cetera. Et tamen utrique verum conferunt sacramentum. Ergo in formis sacramentorum licet aliquid addere vel minuere.

2. Słowa, jak to zostało powiedziane³⁹, są w sakramentach na sposób formy. W formach zaś, tak samo jak w liczbach, jakiegokolwiek dodanie lub odjęcie zmienia gatunek, jak jest powiedziane w VIII księdze *Metafizyki*⁴⁰. Wydaje się więc, że jeśli coś zostanie dodane do formy sakramentu lub od niej odjęte, nie będzie to ten sam sakrament.

3. Jak do formy sakramentu potrzebna jest określona liczba wyrazów, tak również potrzebny jest określony porządek słów, a także ciągłość wypowiedzi. Jeśli więc dodanie lub ujęcie czegoś nie odbiera prawdziwości sakramentu, to wydaje się, że z tego samego powodu nie niweczy jej przestawienie słów ani też przerwa w wypowiedzi.

PRZECIWIEM jest to, że w formach sakramentów są przez niektórych umieszczane pewne słowa, które przez innych nie są umieszczane; tak na przykład łacinnicy chrzczą, używając tej formy: „Ja ciebie chrzczę w imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego”; Grecy zaś używając następującej: „Chrzczony jest sługa Chrystusa, N., w imię Ojca” itd. A jednak jedni i drudzy udzielają prawdziwego sakramentu. A więc

³⁹Zob. a. 6, ad 2 i a. 7.

⁴⁰„Definicja bowiem jest pewnego rodzaju liczbą, jako że jest podzielna na części niepodzielne (bo formuła definicyjna nie jest nieskończona); taka też jest natura liczby. Po drugie, gdy się którąś z części, z których się składa liczba, odejmie albo doda, nie będzie to już ta sama liczba, lecz inna, nawet gdyby to była bardzo mała część odjęta czy dodana; tak też i definicja, i istota nie pozostaną tymi samymi, gdy się od nich coś odejmie albo do nich doda” (*Metafizyka*, VIII, 3 (1043b–1044a), w: ARYSTOTELES, *Dzieła wszystkie*, t. 2, przekłady, wstępy i komentarze K. Leśniak [i in.], Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990, s. 750).

RESPONDEO. Dicendum quod circa omnes istas mutationes quae possunt in formis sacramentorum contingere, duo videntur esse consideranda.

Unum quidem ex parte eius qui profert verba, cuius intentio requiritur ad sacramentum, ut infra dicitur. Et ideo, si intendat per huiusmodi additionem vel diminutionem alium ritum inducere qui non sit ab Ecclesia receptus, non videtur perfici sacramentum, quia non videtur quod intendat facere id quod facit Ecclesia.

Aliud autem est considerandum ex parte significationis verborum. Cum enim verba operentur in sacramentis quantum ad sensum quem faciunt, ut supra dictum est, oportet considerare utrum per talem mutationem tollatur debitus sensus verborum, quia sic manifestum est quod tollitur veritas sacramenti. Manifestum est autem quod, si diminuatur aliquid eorum quae sunt de substantia formae sacramentalis, tollitur debitus sensus verborum, et ideo non perficitur sacramentum. Unde Didymus dicit in libro *De Spiritu Sancto*: „Si quis ita baptizare conetur ut unum de praedictis nominibus praetermittat”, scilicet Patris et Filii, et Spiritus Sancti, „sine perfectione

w formach sakramentów wolno coś dodać lub ująć.

ODPOWIEDŹ. Wydaje się, że w odniesieniu do wszystkich tych zmian, które mogą się zdarzyć w formach sakramentów, należy rozważyć dwie kwestie.

Jedna z nich dotyczy tego, kto wypowiada słowa; jego intencja, jak dalej zostanie powiedziane⁴¹, jest wymagana do [zaistnienia] sakramentu. Dla tego też, jeśli ma on zamiar przez tego rodzaju dodatek lub odjęcie wprowadzić inny obrzęd, który nie byłby przyjęty przez Kościół, to nie wydaje się, by sakrament się dokonał, ponieważ nie wydaje się, by [szafarz] zamierzał czynić to, co czyni Kościół.

Drugą kwestię należy rozważyć od strony znaczenia słów. Otóż, skoro — jak to zostało powiedziane wyżej⁴² — słowa działają w sakramentach zgodnie z posiadanym znaczeniem, należy rozważyć, czy przez taką zmianę zniweczone zostaje należyte znaczenie słów, ponieważ [jeśli] tak, to jasne jest, że zniweczona zostaje prawdziwość sakramentu. Oczywiście jest również, że gdy odejmie się coś z tego, co należy do istoty formy sakramentalnej, zniweczone zostaje należyte znaczenie słów i dlatego sakrament się nie dokonuje. Stąd Didym mówi w księdze *O Duchu Świętym*⁴³: „Jeśli ktoś próbowałby tak chrzcić, że pomijałby jedno z rzeczonych imion”, tj. Ojca i Syna,

⁴¹ Zob. q. 64, a. 8.

⁴² Zob. a. 7, ad 1.

⁴³ PG 39, 1054; PL 23, 130.

baptizabit”. Si autem subtrahatur aliquid quod non sit de substantia formae, talis diminutio non tollit debitum sensum verborum, et per consequens nec sacramenti perfectionem. Sicut in forma Eucharistiae, quae est: hoc est enim corpus meum, ly enim sublatum non tollit debitum sensum verborum, et ideo non impedit perfectionem sacramenti, quamvis possit contingere quod ille qui praetermittit, peccet ex negligentia vel contemptu.

Circa additionem etiam contingit aliquid apponi quod est corruptivum debiti sensus, puta si aliquis dicat: „ego te baptizo in nomine Patris maioris et Filii minoris”, sicut Ariani baptizabant. Et ideo talis additio tollit veritatem sacramenti. Si vero sit talis additio quae non auferat debitum sensum, non tollitur sacramenti veritas. Nec refert utrum talis additio fiat in principio, medio vel fine. Ut, si aliquis dicat: „ego te baptizo in nomine Dei Patris omnipotentis, et Filii eius unigeniti, et Spiritus Sancti Paracliti”, erit verum baptisma. Et similiter, si quis dicat: „ego te baptizo in nomine Patris et Filii, et Spiritus Sancti, et Beata Virgo te adiuvet”, erit verum baptisma. Forte autem si diceret: „ego te baptizo in nomine Patris et Filii, et Spiritus Sancti, et Beatae Virginis Mariae”, non esset baptismus, quia dicitur *1 Cor.* 1, [13]: „Nunquid Paulus pro vobis crucifixus est? Aut in nomine Pauli baptizati estis?”. Sed hoc verum est si

i Ducha Świętego, „będzie chrzczył bezskutecznie” (*sine perfectione*). Jeśli zaś zostałyby odjęte coś, co nie należy do istoty formy, takie odjęcie nie niweczy należytego znaczenia słów ani, co za tym idzie, skuteczności sakramentu (*sacramenti perfectionem*). Tak na przykład w formie Eucharystii, która brzmi: „to jest bowiem Ciało moje”, usunięcie słowa „bowiem” nie niweczy należytego znaczenia słów i dlatego nie stoi na przeszkodzie skuteczności sakramentu, chociaż może się zdarzyć, że ten, kto [to słowo] pomija, grzeszy przez niedbalstwo lub lekceważenie.

Jeśli zaś chodzi o dodawanie, to również zdarza się, że zostaje dodane coś, co zmniejsza należyte znaczenie, gdyby na przykład ktoś powiedział: „ja ciebie chrzczę w imię większego Ojca i mniejszego Syna”, jak chrzcili arianie. Zatem taki dodatek niweczy prawdziwość sakramentu. Jeśli natomiast chodziłoby o taki dodatek, który nie przekreśla należytego znaczenia, wtedy prawdziwość sakramentu nie zostaje zniweczona. I nie ma znaczenia, czy taki dodatek miałby miejsce na początku, w środku czy na końcu. Tak, że jeśli ktoś by powiedział: „ja ciebie chrzczę w imię Boga Ojca wszechmogącego i Syna Jego jednorodzonego, i Ducha Świętego Pocieszyciela”, chrzest będzie prawdziwy. I podobnie, jeśli ktoś powiedział: „ja ciebie chrzczę w imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego, a błogosławiona Dziewica niech cię wspiera”, chrzest będzie prawdziwy. Jeśli natomiast powiedziałby na przykład: „ja

sic intelligatur in nomine Beatae Virginis baptizari sicut in nomine Trinitatis, quo baptismus consecratur, talis enim sensus esset contrarius verae fidei, et per consequens tolleretur veritas sacramenti. Si vero sic intelligatur quod additur: „et in nomine Beatae Virginis”, non quasi nomen Beatae Virginis aliquid operetur in baptismo, sed ut eius intercessio prosit baptizato ad conservandam gratiam baptismalem, non tollitur perfectio sacramenti.

AD PRIMUM ergo dicendum quod verbis sacrae Scripturae non licet aliquid apponere quantum ad sensum, sed quantum ad expositionem sacrae Scripturae multa verba eis a doctoribus apponuntur. Non tamen licet etiam verba sacrae Scripturae apponere ita quod dicantur esse de integritate sacrae Scripturae, quia hoc esset vitium falsitatis. Et similiter si quis diceret aliquid esse de necessitate formae quod non est.

ciebie chrzczę w imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego, i błogosławionej Dziewicy Maryi”, nie byłyby to chrzest, ponieważ jest powiedziane w 1 Liście do Koryntian 1, [13]: „Czyż Paweł został za was ukrzyżowany? Lub w imię Pawła zostaliście ochrzczeni?”. A tak właśnie jest, jeśli bycie ochrzczoneym w imię błogosławionej Dziewicy rozumiałoby się jak [bycie ochrzczoneym] w imię Trójcy, przez które chrzest jest uświęcany, takie bowiem znaczenie byłoby przeciwne prawdziwej wierze i, co za tym idzie, niweczyłoby prawdziwość sakramentu. Jeśli zaś to, co zostało dodane: „w imię błogosławionej Dziewicy”, byłoby rozumiane nie tak, jakby imię błogosławionej Dziewicy coś sprawiało we chrzcie, lecz by Jej wstawiennictwo wspierało ochrzczonego, żeby zachował łaskę chrztu, to skuteczność sakramentu nie zostałaby zniweczona.

NA ZARZUTY NALEŻY ODPOWIEDZIEĆ:

1. Nie wolno niczego dodawać do słów Pisma Świętego, gdy chodzi o sens, ale gdy chodzi o wyjaśnianie Pisma Świętego, wiele słów jest do niego dodawanych przez nauczycieli. Nie można jednak dodawać słów do Pisma Świętego w taki sposób, że rozumiane byłyby jako jego część (*de integritate sacrae Scripturae*), bo to byłoby fałszem (*vitium falsitatis*). I podobnie, jeśli ktoś by mówił, że do formy [sakramentu] należy w konieczny sposób coś, co do niej nie należy.

AD SECUNDUM dicendum quod verba pertinent ad formam sacramenti ratione sensus significati. Et ideo, quaecumque fiat additio vel subtractio vocum quae non addat aliquid aut subtrahat debito sensui, non tollitur species sacramenti.

AD TERTIUM dicendum quod, si sit tanta interruptio verborum quod intercipiatur intentio pronuntiantis, tollitur sensus sacramenti, et per consequens veritas eius. Non autem tollitur quando est parva interruptio proferentis, quae intentionem et intellectum non aufert. Et idem etiam dicendum est de transpositione verborum. Quia, si tollit sensum locutionis, non perficitur sacramentum, sicut patet de negatione praeposita vel postposita signo. Si autem sit talis transpositio quae sensum locutionis non variat, non tollitur veritas sacramenti, secundum quod Philosophus dicit quod „nomina et verba transposita idem significant”.

2. Słowa należą do formy sakramentu z powodu oznaczanego przez nie sensu. I dlatego żadne dodanie ani odjęcie słów, które nie dodawałoby ani nie odejmowało niczego należytemu znaczeniu, nie znosi gatunku sakramentu.

3. Jeśli przerwa w słowach byłaby tak wielka, że przerwałaby [ciągłość] intencji wymawiającego, zniweczone zostaje znaczenie sakramentu i, co za tym idzie, jego prawdziwość. Nie zostaje ono jednak zniweczone, kiedy przerwa uczyniona przez wymawiającego jest mała, tak że nie pozbawia intencji i zrozumienia. To samo należy również powiedzieć o przestawieniu słów. Ponieważ, jeśli niweczy ono znaczenie wypowiedzi, sakrament nie dokonuje się, jak to widać przy negacji poprzedzającej znak lub następującej po nim. Gdyby zaś było to takie przestawienie, które nie zmienia znaczenia wypowiedzi, wtedy — zgodnie z twierdzeniem filozofa, że „rzeczowniki i czasowniki przestawione oznaczają to samo”⁴⁴ — prawdziwość sakramentu nie zostaje zniweczona.

⁴⁴ Por. *Hermeneutika*, 10 (20b1), w: ARYSTOTELES, *Dzieła wszystkie*, t. 1, s. 80.

QUAESTIO ABOUT SACRAMENT AS SIGN FROM THE
SUMMA THEOLOGIAE OF THOMAS AQUINAS (*ST* III, Q. 60).
INTRODUCTION AND TRANSLATION

S U M M A R Y

The position of Saint Thomas, defining sacrament as a particular kind of sign, was a certain novelty in his time. This article presents a new translation of *quaestio* 60 from the *Summa Theologiae* into Polish, preceded by a short introduction outlining the structure of the aforementioned text.

KEYWORDS: St. Thomas Aquinas, sacrament, definition of sacrament, *Summa Theologiae*, sacramentology, sign

SŁOWA KLUCZE: św. Tomasz z Akwinu, sakrament, definicja sakramentu, *Summa teologii*, sakramentologia, znak